կին գլխակորոյս փախուստը Կովկասից, որին ականատես եղել ենք արդէն մի անգամ: Այդ հնարաւորութիւնն է ահա, որ փչաքաղում է ամէնքիս: Ո՞վ կարող է ասել, թէ դա երբե՛ք, երբե՛ք կարելի բան չէ այլեւս: Եւ սակայն, նախատեսել պէտք է 1 առ հազար, անգամ տասը հազար հաւանականութիւնը եւս ու նրման դէպքի համար էլ դարման խորհիլ, քանի դեռ ուշ չէ: Ուստի եւ բնաւ ան տարբեր հարց չէ, թէ նման սոսկալի վայրկեանին մենք նորէ՞ն փախչող Ռուսաստանի փէշը բռնողն ու, հետեւաբար, մեր դրսի ու ներսի հարեւանների միջեւ բոլոր կամուրջները այրած թշնամի կո՞ղմ պիտի մնանք հրապարակում մեն-մինակ, թէ՞ առաջուց նրանց հետ հասկացողութեան եկած կողմ: Առաջին դէպքում՝ չատ-չատ Անդրկովկասի հայութեան բեկորները միայն ճողոպրել կարող են փախչող ռուսների հետ միասին, այն էլ՝ եթէ նրանք թոյլ տան այդ, մնացած հայութիւնը մոխիր պիտի ցանէ իր գլխին, եթէ միայն ողջ մնայ: Պէ՞տք է նախատեսնել նման հնարաւորութիւն, թէ՞ ոչ: Ինչո՞ւ հաշուի չառնել նաեւ այն, որ մեր հարեւանների հետ այս կամ այն ձեւով ընդհանուր լեզու չգտնելու պարագային՝ այսօրուան փոքրիկ Հայաստանն անգամ իրար մէջ բաժանելու չարադէտ ծրագիրը յղանալ կարող են նրանք. չէ՞ որ դրա մասին մինչեւ իսկ Ռամկավար կեդրոնական օրգանը բաւական ժամանակ առաջ լուր էր հաղորդել: Ո՞վ պիտի մեզ օգնի նման պարագայի: Մոսկովում նստած ռո՞ւսը, Լոնտոնում բազմած անգլիացի՞ն, թէ՞ մենք մեզի կը բաւենք՝ չորս ճակատների վրայ, տասնապատիկ գերազանց ուժերի դէմ կռուելու... մէկ մասով այստեղ նստած, այս հեռուները:

Բայց՝ համաթրքական ծրագրի դէմ համարիական միութեան ծրագիրն էլ է պարզըւում: Ինչո՞ւ չէ, եթէ միայն իրագործելի է նա առհասարակ: Հայի բնական դաշնակիցն են համարւում պարսիկը եւ քիւրդը: Այդպէս ենք դատում եւ ուզում մենք, հայերս: Իսկ նրա՞նք: Նախ սխալ է թրքական ժողովուրդներին հակադրել արիական ցեղերը, ինչպէս որ սխալ պիտի լինէր, օրինակ, մոնղոլական բոլոր ցեղերը հակադրել ռուսին: Մի դէպքում առնւում է որպէս կողմ մէկ լեզու եւ մէկ ծագում ունեցող, ցեղակից ժողովուրդներ, որոնք մէ՛կ ազգ դառնալու ճամբու վրայ են գտնըւում, իսկ միւս դէպքում՝ տարբե՛ր լեզուներ խօսող եւ տարբե՛ր ծագում ունեցող ազգութիւններ: Հայը, քիւրդը եւ պարսիկը երբեւէ մէկ ազգ դառնալ չեն կարող, ոչ էլ ուզում են, իսկ տաճիկը եւ ազրին — դեռ հեռուն չեմ դընում — արդէն իսկ ինքզինքնին մէկ ազգ են համարում, ինչպէս, օր., մենք, արեւմտեան եւ արեւելեան հայերս: Ո՛չ միայն ուզում են նրանք այդ, այլ եւ՝ կամենում: Վաղը չէ միւս օրը՝ նոյն այդ գիտակցութիւնը պիտի իւրացնէ անշուշտ նաեւ Ատրպատականի թուրքը, աւելի ուշ՝ Թուրքեստանցին: Չմոռանանք երբեք այն փաստը, որ օսմանեան եւ կովկասեան թուրքի ազգային միութեան գաղափարը ընդամէնը 25–30 տարուան ջանքերի արդիւնք է:

Եւ յետոյ, կայ նաեւ չահերի, ուժերի խնդիր: Հայն ու քիւրդը հպատակ ժողովուրդներ են, այն էլ տարբեր պետութիւնների հըպատակ, իսկ պարսիկը՝ անկախ: Թուրքն ու պարսիկը շահագրգռուած են միասնաբար ճնշելու, օրինակ, քրդական շարժումը: Պարսիկը հաշուի է առնում Թուրքի ուժը եւ նրանից սպասուող վտանգը, իսկ մեր մէջ նա հաշուի առնելիք բան չի տեսնում: Շատ չատ՝ օգտուել միայն կարող է մեր թոյլ ուժերից: Աւելին դեռ. հակառակ մեր կատարեալ լոյալութեան, Սալմաստը եւ Խոյը մնում են գրեթէ հայաթափուր, անշուշտ՝ թրքական պահանջների հետեւանքով: Դեռ որոշ պարսիկներ մինչեւ իսկ ծրագիր են որոճում՝ հայկական դպրոցները փակելու: Ահա իրականութիւնը: Ցանկութիւնները մէկ, բայց անողոք փաստերը՝ երկու: Ե՛ւ յուսատեղի չէ մեզ համար, ի հարկէ, երբ այս կամ այն պարսիկ հրապարակագիրը թէկուզ շատ կծու լեզու է բանեցընում համաթրքական ծրագիրների դէմ: Իսկ պատահե՞լ է, որ անգամ նման բացառիկ գործիչները հայն ու Հայաստանը կողմ հաշուեն, ինքնուրոյն միաւոր:

Այս չի նշանակում հարկաւ, թէ հայ ազգային քաղաքականութիւնը՝ անուշադիր պիտի թողնէ հայ-պարսկական բարեկամութեան խնդիրը: Երբե՛ք: Սկսուած աշխատանքը այդ